

JÓZEF BANIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Socjologii

e-mail: j.baniak@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8423-5362

DOI: <https://doi.org/10.14746/h.2021.4.1>

Eklezjalne dogmaty wiary katolickiej w świadomości dorosłych katolików polskich z przełomu wieków

Abstract. *In this paper, the author discusses a number of issues referred to in the title, namely: 1) the religious dimension of the Church as a community founded by Jesus Christ; 2) the spiritual dimension of the Church as a community of believers – the Church as the Mystical Body of Christ; 3) the essential characteristics of the Church: one, holy, universal, apostolic; 4) the religious-salvific as well as the social role of the institutional Church. The analyses in this paper rely on the findings from sociological studies and social surveys conducted in the latter half of the 20th century and in the subsequent two decades of the 21st century among adult Polish Catholics concerning their attitude towards the ecclesial dogmas of the Catholic faith. An examination of those results demonstrate a direction of changes in how adult Catholics perceive and assess the features and the religious mission of the Church in both periods in question, i.e. at the turn of the century. In the current century, the proportion of adult Catholics who accept the ecclesial dogmas of the faith have been somewhat lower than it was the case in the second half of the 20th century. Similarly, the ratios of Catholics who acknowledged the religious-salvific and social role of the Church in the religiosity and life of the lay adherents were higher in the past century.*

Keywords: *ecclesial dogmas of the Catholic faith, fundamental characteristics of the Church, the spiritual dimension of the Church, the religious-salvific role of the Church, the social role of the Church*

Wprowadzenie

Kościół katolicki jest rzeczywistością nietypową, mającą niejako dwie natury – wymiarną, widoczną na zewnątrz, oraz niewymierną – nieuchwytną wewnętrznie. Z tego względu istotę tego Kościoła można ujmować w wielu aspektach i punktach widzenia czy w wielu wymiarach¹. Inaczej mówiąc, Kościół można ujmować i ukazywać w świetle dwóch wizerunków – jego własnego, emitowanego na zewnątrz, oraz wizerunku konstruowanego przez różnych obserwatorów, którzy postrzegają i oceniają pozytywnie lub negatywnie jego funkcjonowanie społeczne i aktywność pastoralną w środowisku parafialnym, względnie zajmują wobec niego postawę obojętną, udając przy tym, że „im na Kościele nie zależy; niech sobie będzie, byle tylko nikomu nie szkodził i nie utrudniał życia”. Tymczasem Kościół w swojej doktrynie zaznacza, że od początków swego istnienia jest rzeczywistością objawioną przez Boga i świętą, mającą nadnaturalną genezę, został założony przez Jezusa Chrystusa. Tę genezę Kościoła na ogół znają jego wierni, korzystając w tym celu z różnych źródeł, a w szczególności z jego publicznego przekazu i nauczania katechetycznego.

Religia i Kościół ściśle łączą się ze sobą pod wielu względami. Zdaniem Alaina Touraine'a nie ma „religii bez Kościoła, to znaczy bez wyspecjalizowanej funkcji religijnej”². Katolicyzm jako religia ma – według własnej oceny – wymiar nadprzyrodzony („Mistyczne Ciało Chrystusa”), a także wymiar społeczny. W wyniku tego podlega zmianom historycznym, co jest ważne dla socjologów i perspektywy badawczej ich dyscypliny naukowej. Ruh Urlich, z kolei, zaznacza, że Kościół jest nie tylko instytucją zbawienia, lecz również instytucją społeczną. W tej złożoności strukturalnej przekazuje określone prawdy wiary, wartości i normy moralne, jest mocno zakorzeniony w strukturach społecznych, poprzez swoje odniesienie do terytorialnych wspólnot parafialnych³. W innej swojej pracy Ruh pisze, że wiara nie jest tylko aktem indywidualnym, odizolowanym od instytucji Kościoła. Wręcz przeciwnie, potrzebuje ona instytucjonalnego wzmocnienia i słabnie, gdy brakuje komunikatywnego wsparcia poprzez interakcje w ramach wspólnoty kościelnej czy absencję w niedzielnej mszy świętej⁴.

Meredith B. McGuire dodaje w tym kontekście, że Kościół jako zorganizowana formalnie wspólnota wierzących ma kluczowe znaczenie dla utrwalania przekonań,

¹ J. Baniak, *Katolicyzm polski na przełomie wieków. Teologiczny, instytucjonalny i wspólnotowy wymiar Kościoła*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UAM, Poznań 2002, ss. 7–12.

² A. Touraine, *Samotworzenie się społeczeństwa*, tłum. A. Kaspróvicz, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 83.

³ U. Ruh, *Deutscher Katholizismus wohin?*, „Herder Korrespondenz” 2014, nr 5, ss. 218–219.

⁴ U. Ruh, *Evangelische Kirche: Zwischen Engagement und Indifferenz*, „Herder Korrespondenz” 2014, nr 4, s. 173.

wiary i norm jednostki. Następnie przypomina wierzącym o tym, w co zbiorowo wierzą i co cenią. Daje im zarazem poczucie siły i wytrwałości w osiągnięciu celów religijnych i codziennych dla nich ważnych i istotnych⁵.

Janusz Mariański twierdzi, że

Kościół katolicki jest dzisiaj źle postrzegany przez wiele osób, w tym nawet wierzących, ale także przez tych, którzy jeszcze do niedawna zaliczali się do jego najwierniejszych członków, czy nawet przez tych, którzy mimo rozczarowań po dziś dzień w jakiś sposób zaliczają się do jego wyznawców. Powody niezadowolenia z Kościoła są bardzo zróżnicowane, a często nawet ze sobą sprzeczne. Niektórzy cierpią z tego powodu, że Kościół za bardzo dostosował się do wymogów dzisiejszego świata, w odczuciu innych jest on z tego świata wyobcowany. Wielu martwi się wszelkimi przejawami słabnącej pozycji Kościoła katolickiego w pluralistycznym i ponowoczesnym społeczeństwie. Następuje załamania w pokoleniowym przekazie wiary. W społeczeństwie polskim sytuacja Kościoła katolickiego jest wyraźnie odmienna. W Polsce pozytywny stosunek do Kościoła ma ważne znaczenie jako wyznacznik osobistej religijności. Ten, kto nie ma zaufania do Kościoła, kto negatywnie ocenia go jako instytucję, wykazuje znaczną skłonność do ograniczenia swojego udziału w praktykach religijnych, a nawet do osłabienia wiary. Religijność i kościelność są w Polsce ze sobą ściśle związane⁶.

Ponad ćwierć wieku temu Józef Koziński podał specyficzną charakterystykę instytucjonalnego Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce, w której stwierdził, że:

Kościół jest organizacją religijną, a nie polityczną. Hierarchia kościelna – trzeba to lojalnie przyznać – stale podkreśla, że celem tej organizacji nie jest zdobycie władzy, że nie ma ambicji politycznych. A jednak w zbiorowej świadomości Polaków stanowi ona podstawową siłę społeczną narodu. W sondażach wyraża się poglądy, że Kościół ma więcej władzy doczesnej niż prezydent, rząd, sejm, wojsko. Takie przekonania nie są przypadkowe. Wynikają one z obserwacji życia codziennego kraju. Elita rządowa wydaje się słaba i niedoświadczona. Tymczasem triumfujący Kościół jest widoczny w każdej dziedzinie działalności publicznej. Znaczną rolę odgrywa w szkole, w rodzinie, w wojsku, w prasie, w mass mediach, w sprawach międzynarodowych. Ta wszechobecność Kościoła i religii rodzi przekonanie – często przesadne – o jego wszechpotędze⁷.

Z teologicznej perspektywy Kościół można ujmować w ramach dwóch spójnych wymiarów: boskiego (religijnego) i ludzkiego (naturalnego), a próba usunięcia jednego z tych elementów zniweczyłaby rzeczywistość Kościoła ukształtowaną według postanowienia Jezusa jako jego założyciela. Mając to na względzie, Janusz Mariański zaznacza, że:

⁵ M.B. McGuire, *Religia w kontekście społecznym*, tłum. S. Burdziej, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2012, ss. 53–54.

⁶ J. Mariański, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 300.

⁷ J. Koziński, *Koniec wieku nieodpowiedzialności*, Agencja Wydawnicza Santorski Jacek, Warszawa 1995, ss. 176–177.

[...] Bosko-ludzka rzeczywistość Kościoła jest organicznie związana z bosko-ludzką rzeczywistością samego Chrystusa. Prawda o Kościele wyznawana w Credo oznacza, że jest ono nie tylko przedmiotem wiary, ale równocześnie jest podmiotem – wyznając wiarę w Kościół, sami jesteśmy Kościołem wierzącym i modlącym się do Boga⁸.

To wyjaśnienie istoty Kościoła ukazuje go w pełnym i podstawowym wymiarze, zarówno instytucjonalnym, jak i wspólnotowym, u podstaw którego znajdują się te dwa filary – boski (nadnaturalny) i ludzki (naturalny), cementujące i spajające jego skomplikowaną strukturę.

Praktycznie teologiczny wymiar Kościoła tylko częściowo znajduje odzwierciedlenie w świadomości religijnej ludzi wierzących, którzy na różnym poziomie i w różnych odsetkach swej zbiorowości akceptują poszczególne cechy Kościoła, a zdecydowanie częściej i bardziej koncentrują się na jego cechach naturalnych – społecznych, wspólnotowych, politycznych. Janusz Mariański przypomina w tym względzie, że:

Kościół – zgodnie z tym, co sam mówi o sobie – jest rzeczywistością objawioną, świętą, o nadprzyrodzonym rodowodzie, ale jest także empiryczną rzeczywistością społeczną, instytucją o rozmiarach uniwersalnych i lokalnych, punktem odniesienia dla osobistej przynależności jednostek i grup społecznych. Socjologia może być użytecznym narzędziem w wyjaśnianiu tego, co dzieje się w Kościele i z Kościołem w społeczeństwie⁹.

Edmund Wnuk-Lipiński, biorąc pod uwagę tę dualistyczną naturę Kościoła, zaznacza, iż:

[...] jest on uniwersalnym, ponadnarodowym depozytariuszem wiary i dla wierzących stanowi drogę zbawienia, ale jednocześnie jest lokalną, hierarchiczną instytucją, zanurzoną w życiu doczesnym społeczeństwa i funkcjonującą zgodnie z pewnymi socjologicznymi prawidłami dotyczącymi wszystkich instytucji sformalizowanych¹⁰.

Z tych powodów trudno jest wypowiadać się neutralnie, bezstronnie i obiektywnie o Kościele instytucjonalnym, o jego istocie i roli w życiu ludzi jako jednostek i jako zbiorowości czy globalnego społeczeństwa. Tymczasem w analizach socjologicznych uwzględnia się tylko widzialną konstrukcję Kościoła, a jednocześnie pomija jego wymiar niewidzialny, religijny i sakramentalny, jako dostępny jedynie pogłębionej duchowo wierze religijnej. Istota takiej wiary stanowi przedmiot badań i analiz teologicznych. Socjolog religii może zajmować się badawczo deklaracjami wiary lub niewiary czy postaw ateistycznych swoich respondentów, nie wnikając w stronę ideową wiary, czyli interesuje się postawami wobec Kościoła instytucjonalnego jako składnikami i przejawami ich religijności.

⁸ J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne. Studium socjologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2005, s. 111.

⁹ Ibidem, s. 11.

¹⁰ E. Wnuk-Lipiński, *Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 232.

W artykule tym uwagę skoncentruję na następujących zagadnieniach szczegółowych, wchodzących w zakres jego tytułu: 1) religijny wymiar Kościoła jako wspólnoty założonej przez Jezusa Chrystusa; 2) duchowy wymiar Kościoła jako wspólnoty wiernych – Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa; 3) podstawowe cechy Kościoła: jeden, święty, powszechny, apostołski; 4) religijno-zbawcza i społeczna rola Kościoła instytucjonalnego. Podstawę analiz dokonanych w tym artykule stanowią wyniki badań socjologicznych i sondaży społecznych zrealizowanych w drugiej połowie XX wieku i w obu dekadach XXI wieku wśród dorosłych katolików polskich dotyczących ich nastawienia do eklezjalnych dogmatów wiary katolickiej. Problem główny zawiera się w pytaniu: czy badani dorośli katolicy polscy akceptowali eklezjalne dogmaty wiary katolickiej i wierzyli w podstawowe cechy i misję religijną i zbawczą Kościoła? Należy zapytać dodatkowo, jaki odsetek tych katolików odrzucał eklezjalne dogmaty wiary i nie wierzył w podstawowe cechy i misję zbawczą Kościoła? Czy uznawali oni prawdę religijną mówiącą, że Kościół jest Mistycznym Ciałem Chrystusa? W opracowaniu wyników badań naukowych tu prezentowanych pomocną okazała się metoda analizy materiałów zastanych oraz pełne ukazanie empirycznych wyników badań. Wgląd w te wyniki umożliwia zauważenie kierunku zmian w ujmowaniu i ocenie cech i misji religijnej Kościoła przez dorosłych katolików w obu przedziałach przyjętego okresu przełomu wieków.

1. Kościół jako wspólnota religijna założona przez Jezusa Chrystusa

Ernst Troeltsch ukazywał Kościół w kontekście sekty, którą był on na początku swojego istnienia, zaznaczając przy tym, że:

Kościół pojmowany jest na ogół jako konserwatywny twór, odznaczający się względną aprobatą dla świata, który go otacza. Zrzeszając znaczne masy ludności i pretendując do miana organizacji wszechobecnej i wszechogarniającej, Kościół realizuje swoiście rozumianą zasadę uniwersalności. [...] Sfera życia doczesnego traktowana jest przez Kościół jako środek do osiągnięcia podstawowego, nadprzyrodzonego celu życia. Cel ten może zostać osiągnięty jedynie drogą ascezy, pod ścisłym kościelnym kierownictwem. [...] Wyczerpująca analiza socjologiczna ruchów przedchrześcijańskich pozwala równocześnie dostrzec źródła współczesnej odmienności strukturalnej sekt i Kościoła, pozwala także zrozumieć wiele atrybutów rozwoju ich stosunków w późniejszym czasie. [...] Okazuje się, że w pierwszych latach swego istnienia Kościół bardzo przypominał sektę. Momentem, który zadecydował o przyspieszeniu procesu dochodzenia przezeń do współczesnego kształtu, było uformowanie się dojrzałej doktryny w odniesieniu do sakramentów i kapłaństwa. [...] Początkowego okresu istnienia Kościoła nie zakłócał poważniejszy rozwój działalności sekt, które wprawdzie egzystowały, stanowiąc jednak organizmy na tyle amorficzne i nieokreślone, że ich wpływ na oblicze Kościoła nie mógł

być znaczący. Przełom nastąpił dopiero z chwilą wyłonienia się kontrowersji między sakramentalno-hierarchicznymi poglądami św. Augustyna a doktrynami donatystów. Sprzeczność ta wygasła wszakże równocześnie z zanikiem chrześcijaństwa afrykańskiego, po to, by odżyć w okresie gregoriańskiej reformy Kościoła. Wtedy to problem relacji Kościół – sekty pojawił się z nową, istotną siłą. [...] Kościół jawi się zatem jako obiektywna organizacja powołana do dysponowania cudowną mocą, jako kontynuator rządów Boga i Opatrzności nad światem. Kościół to wielki wychowawca narodów, który, jak wszyscy wychowawcy, potrafi stosować stopnie i sankcje, a równocześnie osiągać cele bez nich, drogą perswazji i pobbłażania¹¹.

Witold Zdaniewicz, biorąc pod uwagę wyniki wielu badań socjologicznych uwzględniających temat Kościoła, zaznacza, że:

Przedmiotem wiary jest Kościół Chrystusowy i apostołski. Wierni wierzą, że Kościół nie tylko jest założony przez Jezusa Chrystusa, ale że On jest ciągle obecny w swoim Kościele. Wierzą, że Kościół jest zgromadzeniem widzialnym, a jednocześnie wspólnotą duchową, Mistycznym Ciałem Chrystusa. Problem łączy się z przeżywaniem sacrum. To nie tylko uznanie rzeczywistości nadprzyrodzonej, ale również jej przeżywanie. Jest to sfera niedostępna dla empirycznego ujęcia w sposób adekwatny. Oczywiście, Kościół ma swoją zewnętrzną strukturę, w której ramach funkcjonuje sacrum. O istnieniu tego sacrum w Kościele mogą świadczyć wybrane wskaźniki. Czy w obchodach jubileuszowych dostrzegamy sakralny aspekt Kościoła? Czy zakony strzegą wiary i świętości Kościoła? Czy modlitwa osobista jest przeżywaniem sacrum? W jakim sensie nasze dążenie do świętości jest przeżywaniem sacrum?¹².

Edward Ciupak, zauważając tendencję odsuwania się katolików religijnych w Polsce od Kościoła i od jego nauczania, 27 lat temu otwarcie zaznaczał, że:

[...] krąg ludzi religijnych bez Kościoła może osiągnąć w XXI wieku swój kryzys, zwłaszcza jeśli Kościół nie potrafi wypracować nowych metod i form dialogu i działania w kształtującym się społeczeństwie pluralistycznym. Ci więc, którzy łączą religijność czy bycie katolikiem wyłącznie z Kościołem instytucjonalnym, stanowią mniejszość. Wysoka aprobatą poglądu, że można być religijnym bez Kościoła jako Ludu Bożego czy Kościoła jako instytucji, może sugerować przyzwolenie społeczne na rozwijanie się religijności pozakościelnej. Religijność poza Kościołem – ten typ religijności w potocznym rozumieniu – może wiązać się z przejawami pobożności peryferyjnej, jednostkowej, a więc takiej, która nie jest zorientowana na instytucje życia religijnego¹³.

Z kolei Walbert Buhlmann mówi w swoich analizach o „religijnych nomadach”, którzy w swoim zakresie i wedle własnych sposobów szukają dróg dojścia do Boga,

¹¹ E. Troeltsch, *Kościół a sekta*, tłum. W. Adamek, w: *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. A. Franciszek, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1983, ss. 104–109.

¹² W. Zdaniewicz, *Kościół Chrystusowy jako instytucja*, w: *Kościół katolicki z początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. S.H. Zaręba, W. Zdaniewicz, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004, ss. 21–23, zob też s. 32.

¹³ E. Ciupak, *Religijność poza Kościołem*, w: *Znaczenie Kościoła w pierwszych latach III Rzeczypospolitej*, red. W. Zdaniewicz, Pallottinum, Warszawa 1994, s. 27.

zaś na co dzień żyją według wskazań Ewangelii, aczkolwiek bez uwzględnienia zasad i zaleceń Kościoła, które ignorują jako zbędne na własnej drodze do Boga”¹⁴.

Antoni Szymański twierdził, że Kościół w świadomości swoich członków nie jest wyłącznie formą organizacyjną i zjawiskiem przyrodzonym, lecz „posiada on własną treść i w istocie swej jest zjawiskiem nadprzyrodzonym. Jedno i drugie tkwi w świadomości i działaniu Kościoła i jego członków”¹⁵.

Władysław Piwowarski, analizując nastawienie katolików do Kościoła pod koniec XX wieku, pisał:

[...] wyrażając aprobatę lub dezaprobatę działalności Kościoła w Polsce, część respondentów ma na myśli węższe rozumienie Kościoła (hierarchia kościelna, Kościół instytucjonalny), część zaś szersze (Kościół jako wspólnota wiernych). Nieodróżnianie Kościoła hierarchicznego od Kościoła jako Ludu Bożego powoduje wiele nieporozumień w dyskusjach nad miejscem i rolą Kościoła w pluralistycznym społeczeństwie¹⁶.

Zdaniem Janusza Mariańskiego:

Oceny Kościoła jako instytucji religijnej, a przede wszystkim jako instytucji społecznej, stają się coraz bardziej zróżnicowane, a roszczenia Kościoła do zachowania dominującej pozycji nawet w dziedzinie moralnej są już często kwestionowane przez pewną część społeczeństwa polskiego. Wielu socjologów zachodnich podkreśla z upodobaniem, że Kościół katolicki w Polsce wciąż przeżywa trudności z wpisaniem się w polityczną nowoczesność, że nie potrafi dostosować się do wymogów społeczeństwa pluralistycznego i demokratycznego oraz chce zachować dominującą pozycję na scenie politycznej z epoki totalitaryzmu. Inni przestrzegają Kościół przed podejmowaniem prób rekatolizacji Polaków, przed próbami spowolnienia procesów pluralizacji społeczeństwa i indywidualizacji obywateli, a zwłaszcza przed próbami ingerowania w dziedzinę polityki i chęć kontrolowania wszystkiego. Kryzys Kościoła w Polsce według nich jest nieunikniony, jeżeli nie zmieni on swojej strategii działania. Na początku drugiej dekady XXI wieku spory o miejsce Kościoła katolickiego w życiu publicznym znowu nabrały na sile, zaś krytyka Kościoła, a nawet religii, stała się bardziej agresywna niż na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku¹⁷.

W jaki sposób postrzegali i interpretowali dorośli katolicy polscy wspólnotowo-religijny wymiar Kościoła założonego przez Jezusa? Czy ich wizja tego wymiaru Kościoła jest zgodna z jego wizerunkiem własnym, czy też odbiega od tego wizerunku?

¹⁴ W. Buhlmann, *Modele chrześcijaństwa w trzecim tysiącleciu*, w: *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej w Lublinie 18–21 września 2001 roku*, red. M. Rusecki, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001, s. 525.

¹⁵ A. Szymański, *Etyka. Wiadomości wstępne*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1937, s. 133.

¹⁶ W. Piwowarski, *Przemiany Kościoła ludowego w Polsce*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 4, s. 22.

¹⁷ J. Mariański, *Tożsamości religijne...*, ss. 304–305.

Katolicy miejscy w Kaliszu w 2008 roku najliczniej postrzegali Kościół jako religijną wspólnotę założoną przed wiekami przez Jezusa Chrystusa. W tak rozumiany Kościół deklarowali własną wiarę: a) całkowitą – 49,7% (w tym: kobiety – 52,8% i mężczyźni – 45,4%); b) częściową – 6,1% (w tym: 6,3% i 5,9%); c) nie wierzyło – 32,0% (w tym: 30,5% i 34,0%); d) trudno powiedzieć – 6,7% (w tym: 5,5% i 8,3%); e) brak danych – 5,5% (w tym: 4,9% i 6,4%). Zatem większość badanych katolików deklarowała wiarę w religijny wymiar Kościoła założonego przez Jezusa Chrystusa – łącznie 55,8% (w tym – 59,1% kobiet i 51,3% mężczyzn), a niespełna trzecia część zadeklarowała brak wiary w Kościół Chrystusowy¹⁸.

Katolicy dorośli badani w 2002 roku przez Wojciecha Świątkiewicza w archidiecezji katowickiej zapytani o istotę Kościoła (czym on jest) udzielili następujących odpowiedzi: 1) wspólnotą wiernych – 51,2%; 2) instytucją strzegącą wiary i obyczajów – 19,5%; 3) instytucją świętą z papieżem i duchowieństwem – 16,5%; 4) ogólnościową organizacją mającą również cele świeckie – 6,9%; 5) inne określenia – 3,8%; 6) trudno powiedzieć – 1,8%; 7) brak odpowiedzi – 0,2%. Zatem zdecydowana większość badanych katolików określa Kościół jako wspólnotę wiernych mającą równocześnie cechy religijne i społeczne. Na drugim miejscu co piąty respondent widział w Kościele religijną instytucję odpowiedzialną za trwałość wiary i obyczajów wśród wiernych. Na trzecim miejscu widzą Kościół jako instytucję świętą zarządzaną przez papieża i duchowieństwo parafialne i zakonne. Natomiast instytucję świecką widziało w Kościele zaledwie 6,9% badanych respondentów. Kościół jako wspólnota wiernych i instytucja religijna cieszył się tu szacunkiem i zaufaniem: całkowitym u 46,7% respondentów oraz ograniczonym u 43,4%. O braku zaufania do Kościoła mówiło jedynie 5,4% badanych, a 4,5% miało trudności z zajęciem własnego stanowiska w tej kwestii i udzieleniem odpowiedzi¹⁹.

Badania socjologiczne wśród policjantów zrealizowane w 1998 roku wykazały, że opinie tej grupy zawodowej na temat Kościoła były wtedy następujące: a) instytucja religijna strzegąca wiary i obyczajów – 11,5%; b) instytucja religijna na czele z papieżem i klerem – 8,8%; c) wspólnota wiernych – 42,4%; d) organizacja ogólnościowa, która ma też plany i interesy świeckie – 22,9%; e) brak zdania – 7,0%; f) inne określenia – 5,3%; g) brak odpowiedzi – 2,1%²⁰. Z kolei badania socjologiczne zrealizowane na przełomie 1995 i 1996 roku w Wojsku Polskim wykazały, że 57,7% żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i 30,8% kadry zawodowej określiło Kościół jako wspólnotę wiernych; b) jako instytucję strzegącą

¹⁸ J. Baniak, *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2015, ss. 202–203.

¹⁹ W. Świątkiewicz, *Kościelna tożsamość, w: Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004, ss. 129–132.

²⁰ E. Wiśzowaty, *Duszpasterstwo policji. Studium pastoralno-teologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2002, s. 193.

wiary i obyczajów – 17,0% i 23,1%; c) jako papieża i kler – 2,5% 8,7%; d) jako świecką organizację światową – 5,8% i 26,0%; e) brak zdania lub odpowiedzi – 17,0% i 11,5%²¹.

Badania zrealizowane przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA w 2011 roku wykazały, że 40,7% badanych katolików w archidiecezji wrocławskiej określiło Kościół jako wspólnotę wiernych, 22,7% – jako instytucję świętą z papieżem i duchowieństwem, 15,7% – jako instytucję wiary i obyczajów, 11,1% – jako ogólnoswiatową organizację posiadającą również cele świeckie, 3,5% – inne określenia, 6,3% – trudno powiedzieć lub brak odpowiedzi; w diecezji płockiej w 2009 roku (odpowiednio) – 53,0%, 20,3%, 18,3%, 5,2%, 0,0%, 3,2%²²; w diecezji drohiczyńskiej w 2009 roku – 51,5%, 28,5%, 14,0%, 2,0%, 0,3%, 3,8%²³; w diecezji bydgoskiej w 2007 roku odpowiednio: 47,2%, 19,0%, 19,9%, 6,3%, 2,8%, 4,8%²⁴.

Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC ustalił podczas czterokrotnych badań ogólnopolskich, że w 1991 roku 46,2% badanych dorosłych Polaków określając Kościół, wybrało odpowiedź „wspólnota wiernych”, 19,3% – „instytucja święta z papieżem i duchowieństwem”, 20,5% – „instytucja strzegąca wiary i obyczajów”, 5,9% – „ogólnoswiatowa instytucja posiadająca również cele świeckie”, 0,6 – inne odpowiedzi, 6,0% – trudno powiedzieć, 1,5% – brak odpowiedzi; w 1998 roku (odpowiednio): 54,6%, 14,3%, 18,7%, 5,9%, 1,7%, 2,9%, 1,9%. W latach 1991–1998 nastąpił wzrost znaczenia wspólnotowego Kościoła w świadomości zbiorowej Polaków o 8,4 p.p. Największe zmiany nastąpiły w kategorii osób z wyższym wykształceniem (od 39,1% do 53,7%) oraz w wielkich miastach (od 42,% do 52,5%²⁵. W 2002 roku – 51,2%, 16,5%, 19,5%, 6,9%, 3,8%, 1,8%, 0,2%; w 2012 roku – 50,4%, 18,9%, 15,6%, 9,3%, 3,6%, 1,6%, 6,5%. W latach 1991–2012 dominowało w społeczeństwie polskim postrzeganie Kościoła katolickiego jako wspólnoty wiernych, z lekką tendencją wzrostową²⁶.

W sondażu zrealizowanym w 1996 roku przez Instytut Badań Opinii GfK Polonia, w ramach międzynarodowego projektu badawczego „Aufbruck”; 28,8% ankietowanych dorosłych Polaków całkowicie zgadzało się z twierdzeniem, że

²¹ E. Jarmoch, *Religijność żołnierzy zasadniczej i zawodowej służby wojskowej w warunkach przemian systemowych*, Nowator: Referat Duszpasterstwa Rodzin, Warszawa 1998, ss. 24–26.

²² M. Chmielewski, *Wiara i wiedza religijna*, w: *Postawy religijno-społeczne w diecezji płockiej*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Raport z badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC i Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2010, ss. 19–36.

²³ E. Jarmoch, *Wiara i wierzenia religijne*, w: *Postawy religijno-społeczne katolików diecezji drohiczyńskiej*, red. E. Jarmoch, W. Zdaniewicz, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Drohiczyn 2010, ss. 27–46.

²⁴ W. Sadłoń, W. Zdaniewicz, *Między wspólnotą a brakiem relacji*, w: *Postawy religijno-społeczne w diecezji bydgoskiej*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008, s. 44.

²⁵ L. Adamczuk, *Kościół w świadomości Polaków*, w: *Religijność Polaków: 1991–1998*, red. W. Zdaniewicz, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001, ss. 149–152.

²⁶ J. Mariański, *Tożsamości religijne...*, s. 312.

Kościół jest religijną wspólnotą wierzących; 20,2% – zgadzało się częściowo, 25,5% – w równym stopniu zgadzało się i nie zgadzało się; 9,3% – częściowo nie zgadzało się; 16,2% – całkowicie nie zgadzało się²⁷.

Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego zrealizował w 1995 roku badania, które obejmowały także nastawienie dorosłych Polaków do Kościoła katolickiego, jego istoty i funkcji. Badania te wykazały, że 64,0% postrzegало Kościół jako szczególną wspólnotę ludzi wierzących i Boga; 16,0% respondentów uznało, że Kościół jest instytucją religijną nauczającą ludzi o Bogu i instruującą ich, jak powinni żyć; 9,0% – uważało, że Kościół to instytucja, która stawia ludziom trudne, ale słuszne wymagania; 5,0% – inne odpowiedzi (brak danych, trudno powiedzieć, odmowa odpowiedzi); w 1995 roku odpowiednio – 15%, 26%, 6%, 40%, 13%²⁸.

W badaniach sondażowych zrealizowanych w 2007 roku przez Centrum Myśli Jana Pawła II w Warszawie postawiono dorosłym Polakom pytanie, jak rozumieją Kościół, dając im do wyboru twierdzenie dotyczące trzech aspektów Kościoła: instytucjonalnego, mistycznego i wspólnotowego (mogli wybrać najwyżej trzy określenia). Pełnego wyboru trzech definicji dokonało 45% badanych. Przynajmniej jedną definicję dotyczącą mistycznego aspektu Kościoła wybrało 70,0% badanych, aspektu instytucjonalnego – 46% i aspektu wspólnotowego – 40,0%. Definicje odwołujące się tylko do jednego z przyjętych aspektów Kościoła wybrało 43% badanych, pozostali wybierali więcej niż jedną definicję. Zwróćmy uwagę na specyfikę wspólnotowego aspektu Kościoła. Aspekt ten dotyczył Kościoła rozumianego jako religijna wspólnota wiernych, których łączyła wiara jako wspólny cel, jednak bez eksponowania struktury hierarchicznej. Cel ten obejmował również pojmowanie Kościoła poprzez pryzmat małych Kościołów lokalnych – parafie, ruchy, wspólnoty kościelne. Respondenci wybierali tu z trzech definicji następujące określenia Kościoła: wspólnota wiernych, księży i biskupów – 18%; parafianie i ich duszpasterze – 26%; członkowie ruchów i wspólnot katolickich – 5%. Natomiast w aspekcie instytucjonalnym Kościół oznaczał zwyczajną organizację mającą własne procedury i hierarchię, a utożsamiano go z reprezentantami najwyższych szczebli hierarchii, funkcjonujących w przestrzeni publicznej i medialnej. Spośród trzech definicji tego Kościoła badani wybierali następujące jego określenia: hierarchia i dostojnicy – 11%; regularnie praktykujący, zgodnie z nakazami księży i tradycji – 17%; instytucja zaspokajająca religijne potrzeby ludzi – 26%. Badacze zaznaczali, że uzyskane wyniki empiryczne świadczą o powszechnym wśród

²⁷ A. Łankowski, *Opinie o Kościele katolickim*, w: *Kościół i religijność Polaków: 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzusi, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2000, s. 358.

²⁸ K. Koseła, *Religijność młodych Niemców i młodych Polaków*, w: *Młodzi Polacy i młodzi Niemcy w nowej Europie*, red. K. Koseła, B. Jonda, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2005, s. 254.

Polaków poglądzie, że Kościół nie jest wyłącznie rzeczywistością ziemską, ale że ma oparcie w przestrzeni nadprzyrodzonej, w Bogu²⁹.

Sondaż zrealizowany w grudniu 2010 roku przez Instytut Badań Opinii GfK Polonia na zlecenie dziennika „Rzeczpospolita” wśród dorosłych i młodzieży na temat postrzegania i oceny działalności Kościoła katolickiego wykazał, że respondenci różnie określali istotę Kościoła. Określenia te są następujące: 1) instytucja zaspokajająca potrzeby religijne ludzi – 17%; 2) ludzie wierzący w boskość Jezusa Chrystusa – 25%; 3) hierarchia i dostojnicy kościelni – 14%; 4) parafianie i duszpasterze – 31%; 5) członkowie ruchów i wspólnot katolickich – 9%; 6) katolicy regularnie praktykujący pod presją księży i tradycji – 19%; 7) wspólnota wiernych, księży i biskupów – 28%; 8) ludzie żyjący według nauki Jezusa Chrystusa – 34%; 9) ludzie szukający Boga w modlitwie, mszy i sakramentach – 29%; 10) inne jeszcze określenia – 4%; 11) nie wiem – 8%³⁰.

W badaniach socjologicznych w diecezji sandomierskiej w 1998 i 2003 roku interesowano się także nastawieniem dorosłych katolików do Kościoła i postawiono im następujące pytanie: „Czym przede wszystkim jest dla Pana(i) Kościół katolicki?”, dając im do oceny pięć twierdzeń – określęń jego istoty, spośród których mogli wybrać tylko jedno, nie wybrać żadnego albo podać własne. Oceniane twierdzenia dotyczyły wymiarów instytucjonalnych (Kościół jako instytucja strzegąca wiary i obyczajów, instytucja święta z papieżem i duchowieństwem), wspólnotowych (Kościół jako wspólnota wiernych) i świeckich (ogólnoświatowa organizacja mająca również cele świeckie). Z badań tych dowiadujemy się, że najwięcej respondentów uznawało Kościół katolicki za wspólnotę wiernych – w 1998 roku 60,1% (w tym: 63,4% – kobiety i 55,1% – mężczyźni) i w 2003 roku – 45,6% (spadek o 14,5 p.p.). Pewien odsetek badanych postrzegał Kościół jako instytucję religijną z papieżem i duchowieństwem – 17,1% (w tym: kobiety – 16,4% i mężczyźni – 18,2%), a w 2003 roku – 21,1% (wzrost o 4,7 p.p.) lub jako instytucję religijną, której zadaniem jest troska o zachowanie wiary i obyczajów wśród wiernych – 16,4% (w tym: kobiety – 16,1% i mężczyźni – 16,7%), a w 2003 roku – 19,1% (wzrost o 2,7 p.p.). Z kolei zaledwie 1,7% badanych diecezjan sandomierskich (w tym: 1,3% – kobiety i 2,2% – mężczyźni) określało Kościół katolicki jako świecką organizację o zasięgu światowym, która ma też cele niereligijne, w 2003 roku odsetek ich wzrósł do 5,6%, czyli o 3,9 p.p. Pozostali respondenci podali inne definicje Kościoła (0,3%) albo mieli trudności z wyrażeniem własnego poglądu (3,7%), czy też odmówili odpowiedzi na postawione pytanie (0,8%). Według wieku respondentów stwierdzono, że Kościół katolicki jako „instytucję strzegącą wiary i obyczajów” najczęściej określały osoby dojrzałe, mające od 36 do 40 lat (23,3%), rzadziej mające od 41 do 60 lat (16,4%), mające powyżej 60 lat (15,8%)

²⁹ P. Gierech, A. Dobrzyńska, *Polacy o Kościele*, w: *Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II*, red. T. Żukowski, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2009, ss. 102–105.

³⁰ Zob. J. Mariański, *Tożsamości religijne...*, s. 315.

oraz mające od 26 do 35 lat (14,9%), a najrzadziej respondenci najmłodszy (14,1%). Kościół jako „instytucję świętą z papieżem i klerem” określały najczęściej osoby starsze – powyżej 51 lat (24%), najrzadziej osoby w wieku produkcyjnym – od 36 do 40 lat (9,7%). Natomiast Kościół jako wspólnotę wiernych określali najliczniej respondenci w wieku od 26 do 35 lat (70,8%) i od 36 do 50 lat (65%), najrzadziej zaś respondenci mający powyżej 51 lat (52,5%). Osoby głęboko wierzące najliczniej widziały Kościół katolicki jako religijną wspólnotę wiernych – 55,5%, a następnie jako instytucję świętą z papieżem i klerem – 26,4%, a na trzecim miejscu jako instytucję, która strzeże wiary i obyczajów – 15,5%. Natomiast nikt w tej kategorii badanych nie wskazał Kościoła jako świeckiej organizacji o światowym zasięgu oddziaływania. W tej samej kolejności określali Kościół katolicki respondenci systematycznie spełniający praktyki religijne – 64,5%, 17,6%, 14,2, 0,7%³¹.

2. Kościół jako wspólnota duchowa – Mistyczne Ciało Chrystusa

Eklezjologia katolicka przyjmuje, że Kościół charakteryzują dwa integralnie połączone ze sobą wymiary: z jednej strony, jest on wspólnotą wiernych, jednym Ludem Bożym, połączonym ze stanem duchownym, czyli jest widzialnym zgromadzeniem religijnym; a z drugiej strony, Kościół jest też wspólnotą duchową – Mistycznym Ciałem Chrystusa, czyli zgromadzeniem niewidzialnym zewnątrz, lecz ściśle zespolonym wiarą w Jezusa Chrystusa jako Głową Kościoła, który jest duchowo obecny w tym Kościele, ożywia go, wspomaga w działaniu. Kościół naucza swoich wiernych, że zgodnie z obietnicą swojego Założyciela, On sam – Jezus Chrystus jest bezustannie obecny duchowo w jego strukturach i stale wspomaga go swoją łaską w wypełnianiu misji ewangelizacji ludów, narodów i kultur na całym świecie. Prawda ta należy do podstawowych dogmatów eklezjalnych i chrystologicznych. Wierni świeccy znają jej treść i znaczenie w doktrynie kościelnej, co pomaga im w jej akceptacji i w uwierzeniu w jej ideowe przesłanie.

W jaki sposób do duchowego wymiaru Kościoła katolickiego odnieśli się dorośli katolicy polscy: czy akceptowali twierdzenie doktrynalne przyjmujące, że Kościół jest Mistycznym Ciałem Chrystusa; że Chrystus jest ciągle obecny duchowo w swoim Kościele i czuwa nad jego rozwojem oraz funkcjonowaniem w różnych narodach i kulturach na świecie? Wyniki badań dają odpowiedzi na te pytania.

Katolicy miejscy w Kaliszu w 2008 roku deklaruje wiarę w duchową obecność Chrystusa w Kościele, a zarazem postrzegali Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa w następujący sposób: 1) wiara w duchową obecność Chrystusa w Kościele: a) całkowita – 58,6% (w tym: kobiety – 60,8% i mężczyźni – 55,6%); b) częściowo

³¹ E.M. Frankowski, *Religijność katolików diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*, Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli, Sandomierz–Stalowa Wola 2006, ss. 314–315.

wa – 5,2% (w tym: 5,3% i 5,1%); c) nie wierzyli – 26,8% (w tym: 25,2% i 28,9%); d) brak zdania – 4,1% (w tym: 3,7% i 4,5%); e) brak danych – 5,3% (w tym: 4,9% i 5,9%). Zatem łącznie w duchową obecność Chrystusa w Kościele wierzyło 63,8% badanych katolików, w tym 66,1% kobiet i 60,7% mężczyzn. Natomiast brak wiary w tę obecność Chrystusa w Kościele deklarowała ponad czwarta część badanej zbiorowości, w tym nieco liczniej mężczyźni niż kobiety – o 3,7 p.p.; 2) wiarę w Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa badani katolicy kaliscy deklarowali w następujący sposób: a) całkowita – 59,6% (w tym: kobiety – 61,4% i mężczyźni – 57,3%); b) częściowa – 4,6% (w tym: 4,3% i 5,1%); c) nie wierzyli – 26,6% (w tym: 26,6% i 26,7%); d) brak zdania – 3,5% (w tym: 2,8% i 4,5%); e) brak danych – 5,6% (w tym: 4,9% i 6,4%). Zatem łącznie wiarę w Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa deklarowało 64,2% badanych katolików kaliskich, w tym 65,7% kobiet i 62,4% mężczyzn, zaś brak wiary deklarowała ponad czwarta część respondentów. Należy zaznaczyć, że w duchową obecność Chrystusa w Kościele i w Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa deklarowały niemal identyczne odsetki katolików; podobnie kształtowały się odsetki niewierzących w obie prawdy³².

Badania empiryczne zrealizowane w 2002 roku przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA wśród dorosłych katolików dotyczyły także struktury sakralnej Kościoła. Respondentom zadano pytanie: „Czy jest Pan(i) przekonany(a), że Chrystus jest obecny w swoim Kościele? – Kościół Chrystusowy jest apostołski w tym sensie, że Jezus włącza Apostołów do swego przesłania. Jest oparty na fundamencie Apostołów. »Jest nauczany, uświęcany i prowadzony przez Apostołów dzięki tym, którzy są ich następcami w misji pasterskiej, to znaczy Kolegium Biskupów (Katechizm Kościoła Katolickiego)«. A więc nie tylko następca Piotra reprezentuje Chrystusa Pasterza, lecz również inni następcy Apostołów. Uczy bowiem Sobór: »w osobach biskupów, których pomocnikami są kapłani, obecny jest wśród wierzących Pan Jezus, Kapłan Najwyższy«” (Katechizm Kościoła Katolickiego, s. 147). Twierdzenie „Jestem przekonany/przekonana, że Chrystus jest w swoim Kościele” akceptowało spośród 1499 badanych katolików 86,4%, w tym 87,9% kobiet (N=779) i 84,9% mężczyzn (N=720); 87,8% – z podstawowym wykształceniem (N=435), 87,4% – z zasadniczym zawodowym (N=454), 85,9% – ze średnim i pomaturalnym (N=489), z wyższym 80,7% (N=119); na wsi 93,3% (N=496), w miastach różnej wielkości 82,9% (N= 333); osoby w wieku 18–24 lata – 77,8% (N=279), w wieku 35–49 lat – 88,1% (N=462), powyżej 65 lat – 92,8% (N=292); głęboko wierzący – 97,6% (N=297), wierzący – 89,2% (N=1082), niezdecydowani – 44,6% (N=65), obojętni – 18,9% (N=37), niewierzący – 6,7% (N= 15); praktykujący systematycznie – 96,5% (N=868), praktykujący niesystematycznie – 84,2,% (N=374), praktykujący rzadko – 65,5% (N=165), niepraktykujący – 36,4% (N=88)³³.

³² J. Baniak, *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży...*, ss. 204–206.

³³ W. Zdaniewicz, *Kościół Chrystusowy...*, ss. 19–20.

Dlatego postawiono im też następane pytania: Czy jest Pan(i) przekonany, że papież jest zastępcą Chrystusa? Czy uważa Pan(i), że biskupi są następcami Apostołów? Czy Kościół mógłby spełniać swe cele (prowadzić ludzi do zbawienia) bez biskupów? Respondenci udzielili następujących odpowiedzi: 86,5% badanych odpowiedziało twierdząco (w tym 87,9% kobiet i 84,9% mężczyzn, 97,6% głęboko wierzących, 89,2% wierzących, 65,0% niezdecydowanych, 24,3% obojętnych, 15,0% niewierzących; 96,5% praktykujących systematycznie, 84,2% praktykujących niesystematycznie, 65,5% praktykujących rzadko, 36,4% niepraktykujących. Pozostali z całej badanej zbiorowości to: 5,8% – negujący, 7,3% – niemający zdania i 0,4% – brak odpowiedzi. W całej zbiorowości: 59,2% (w tym 62,9% kobiet i 55,3% kobiet) – badanych przekonanych zdecydowanie, że papież jest zastępcą Chrystusa w Kościele; 23,2% (w tym 21,4% kobiet i 25,1% mężczyzn) – było raczej przekonanych, 12,0% – negowało to twierdzenie, pozostali albo nie udzielili odpowiedzi, albo mieli wątpliwości. Z kolei twierdzenie, że biskupi są następcami Apostołów, akceptowało 59,1% ankietowanych (w tym 62,6% kobiet i 55,3% mężczyzn), a 19,4% (w tym 16,6% kobiet i 22,2% mężczyzn) – nie akceptowało, 21,5% – to niezdecydowani i 0,4% – brak odpowiedzi. Ponadto, 19,6% badanych (w tym 21,2% kobiet i 18,1% mężczyzn) stwierdziło zdecydowanie, że bez biskupów Kościół nie mógłby realizować swoich celów, zaś 35,0% (w tym 36,1% kobiet i 34,0% mężczyzn) uważało, że raczej nie mógłby prowadzić ludzi do zbawienia. Zatem w ocenie 54,6% badanych katolików, w tym 57,3% kobiet i 52,1% mężczyzn, bez biskupów Kościół Chrystusowy nie mógłby spełniać swoich celów, czyli wspomagać wiernych w drodze do zbawienia wiecznego. Pozostali byli odmiennego zdania albo wstrzymali się od własnego zdania lub odmówili odpowiedzi na to pytanie³⁴.

W ustanowienie Kościoła przez Jezusa Chrystusa dla zbawienia ludzi: wierzyło całkowicie – 78,9%, wierzyło z wątpliwościami – 11,2%, nie wierzyło – 4,4%, trudno powiedzieć – 3,7%, brak odpowiedzi – 1,8%. W założenie Kościoła w dniu Zesłania Ducha Świętego na Apostołów w wieczniku (odpowiednio) – 71,6%; 13,7%; 4,9%; 7,4%; 2,4%. W to, że Kościół jest Ciałem, którego Chrystus jest Głową; Kościół żyje dzięki Niemu w Nim i dla Niego; Chrystus żyje z Kościołem i w Kościele (odpowiednio) – 76,9%; 11,2%; 5,2%; 4,6%; 2,3%. W to, że wszyscy wierzący tworzą jeden Kościół, jeden Lud Boży, są w nim różne kategorie członków (biskupi, księża, świeccy, zakony) – odpowiednio: 76,5%; 10,6%; 4,2%; 6,1%; 2,3%. W to, że Kościół jest zgromadzeniem widzialnym, a jednocześnie wspólnotą duchową, Mistycznym Ciałem Chrystusa (odpowiednio) – 77,3%; 10,9%; 4,2%; 5,4%; 2,2%. W to, że Kościół tworzy wspólnotę wiernych, którzy pielgrzymują na ziemi, zmarłych, którzy jeszcze się oczyszczają oraz tych, którzy cieszą się szczęściem nieba (odpowiednio) – 80,0%; 10,5%; 3,8%; 5,7%; 2,5%. W istnienie wstawiennictwa świętych w Kościele: 72,6%; 13,1%; 6,1%; 5,7%; 2,4%³⁵.

³⁴ Ibidem, ss. 17–19.

³⁵ Ibidem, ss. 21–22.

W komentarzu wyników tych badań Witold Zdaniewicz zaznacza, że:

Wiara w obecność Chrystusa w Kościele jest najważniejszym wskaźnikiem wiary w Kościoł. Wiara nie odnosi się bezpośrednio do wspólnoty czy struktur organizacyjnych, ale podstawą wiary w Kościół jest obecność w nim Chrystusa. Akceptacja tej prawdy wiary jest bardzo duża i koreluje zwłaszcza z postawami wobec wiary i praktyk religijnych. Jest płaszczyzną sacrum. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący akceptują tę prawdę w 96–97%. Ale już respondenci, którzy deklarują się jako wierzący i niesystematycznie praktykujący, wykazują mniejszą akceptację (poniżej 90%). Jeszcze mniejszą akceptację obserwujemy wśród niezdecydowanych czy rzadko praktykujących. Podobny układ akceptacji obserwujemy wśród respondentów zaliczonych do czterech grup (kwartyli) w zależności od wielkości praktyk niedzielnych. Tam gdzie są najwyższe wskaźniki dominicanos (czwarty kwartył), akceptacja prawdy o obecności Chrystusa w Kościele wynosi 91,5%. W pierwszym kwartylu, gdzie wskaźniki dominicanos są najniższe, akceptacja tej prawdy wynosi 79,3%. W drugim i trzecim kwartylu, w których wskaźniki te są na średnim poziomie, akceptacja prawdy o obecności Chrystusa w Kościele wynosi odpowiednio – 84,8% i 88,5%³⁶.

Badania zrealizowane w 2007 roku przez Centrum Myśli Jana Pawła II wykazały, że dorośli Polacy określali Kościół poprzez pryzmat trzech aspektów: instytucjonalny, wspólnotowy i mistyczny, mając do wyboru różne ujęcia istoty Kościoła. Przynajmniej jedną definicję dotyczącą mistycznego aspektu Kościoła wybrało 70% badanych respondentów. Aspekt mistyczny wskazuje na osobiste kontakty ludzi z Bogiem poprzez wiarę, praktyki i uczynki, jest realizowany zarówno indywidualnie, jak i we wspólnocie. Badani wybierali tu z trzech definicji następujące określenia Kościoła: ludzie żyjący zgodnie z nauką Jezusa Chrystusa – 33%; szukający Boga w modlitwie, mszy i sakramentach – 43%; ludzie wierzący w boskość Jezusa Chrystusa – 32%. Częste praktyki religijne sprzyjały wyborowi Kościoła definiowanego przede wszystkim przez aspekt mistyczny oraz przez połączenie aspektu mistycznego i wspólnotowego. Młodszy wiek, wyższe wykształcenie i zamieszkiwanie w dużych miastach także sprzyjały wyborowi aspektu mistycznego w definiowaniu Kościoła³⁷.

3. Podstawowe cechy Kościoła: jeden, święty, powszechny, apostołski

Kościół w swoim wyznaniu wiary przypomina wiernym podczas każdej mszy i w nauczaniu powszechnym o czterech własnych podstawowych cechach, które określają jego istotę, misję religijną na świecie i zakres kompetencji, czyli – jedyność, świętość, powszechność i apostołskość. Cechy te stanowią podstawę wiary całego Kościoła i jego wiernych w Kościół Chrystusowy i w jego zasadniczą misję

³⁶ Ibidem, s. 20.

³⁷ P. Gierech, A. Dobrzyńska, *Polacy o Kościele*, ss. 98–100.

w świecie, w jego rolę łącznika ludzi z Bogiem i Chrystusem. W tym Kościele wierni mogą otrzymać pomoc duchową w drodze do wieczności. W związku z tym należy zapytać o nastawienie badanych katolików dorosłych w Polsce w tym okresie do tych charakterystycznych cech Kościoła – czy akceptowali te cechy i wierzyli poprzez każdą z nich w Kościół i w jego potrzebę w umacnianiu religijności ludzi?

Sondaż ogólnopolski zrealizowany w 2002 roku wśród osób dorosłych przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA wykazał ich nastawienie do głównych cech Kościoła katolickiego w sferze wierzeń religijnych, uwzględniając każdą cechę odrębnie. W jedynosc Kościoła wierzyło w pełni 80,1% badanych, a 8,0% z wątpliwościami (łącznie wierzyło – 88,1%); nie wierzyło 6,2%; brak stanowiska – 3,9% i brak odpowiedzi – 1,8%. W świętość Kościoła (odpowiednio) – 81,7% i 7,5% (89,2%); 5,3%; 3,5%; 2,0%. W powszechność Kościoła: 83,1% i 7,2% (90,3%); 4,3%; 3,3%; 2,1%. W apostołskość Kościoła: 82,3% i 7,4% (89,7%); 4,8%; 3,5%; 2,0%. Średni wskaźnik wierzących w pełni we wszystkie cztery cechy Kościoła wynosi 81,8%, a wskaźnik wierzących częściowo – 7,5%, łączny wskaźnik wierzących – 89,3%, przy czym największy odsetek wierzył w powszechność Kościoła (83,1%), a najmniejszy w jego jedynosc (80,1%). Natomiast średni wskaźnik kwestionujących ten dogmat eklezjalny i zarazem niewierzących we wszystkie cechy Kościoła wynosił zaledwie 5,2%, a był on największy w odniesieniu do cechy jedyności Kościoła (6,2%), zaś najmniej wierzyło w jego powszechność (4,3%)³⁸.

Zdaniem Witolda Zdaniewicza wiara w te cechy Kościoła istotnie zależała od stosunku badanych do wiary w istnienie Boga i od częstotliwości spełniania przez nich praktyk religijnych w następującym stopniu: 1) respondenci głęboko wierzący: Kościół jest święty: 95,6%; jest jeden: 94,5%; jest powszechny: 95,3%; jest apostołski: 96,0%; 2) respondenci wierzący tradycyjnie (odpowiednio): 82,3%; 84,0%; 85,2%; 84,6%; 3) respondenci niezdecydowani w wierze: 23,1%; 32,3%; 40,0%; 35,4%; 4) respondenci praktykujący systematycznie: 93,1%; 94,5%; 94,5%; 94,4%; 5) respondenci praktykujący niesystematycznie: 78,6%; 78,9%; 81,8%; 81,6%; 6) respondenci praktykujący rzadko: 45,5%; 51,5%; 54,5%; 51,5% badanych. Łącznie wskaźniki wierzących w te cechy Kościoła w poszczególnych grupach respondentów są następujące: głęboko wierzący – 95,4%; wierzący – 84,0%; niezdecydowani – 32,7%; praktykujący systematycznie – 94,1%; praktykujący niesystematycznie – 80,2%; praktykujący rzadko – 50,8% badanych. Autor zaznacza, że: „im głębsza wiara i im większe zaangażowanie w praktyki religijne, tym większa akceptacja wybranych prawd o Kościele. Różnice są bardzo widoczne. Powyższe prawdy akceptuje: ponad 90% respondentów, którzy deklarują się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący, 72–85% respondentów deklarujących się jako wierzący oraz 60–81% respondentów praktykujących niesystematycznie. Bardzo wyraźny spadek akceptacji obserwujemy w grupie respondentów określających

³⁸ J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce w przestrzeni życia publicznego. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 113.

się wobec wiary jako niezdecydowani (z 40% do 21%) oraz praktykujący rzadko (z 54% do 29%)³⁹.

Witold Zdaniewicz jednocześnie przypomniał, że Kościół jest także instytucją sakralną, że jest postrzegany przez wiernych jako instytucja sakralna:

Problem ten jest konsekwencją akceptacji teologicznego pojęcia Kościoła. Dotykamy rzeczywistości duchowej. Przyjęto tutaj następujące wskaźniki: znaczenie Roku Jubileuszowego, znaczenie zakonów, spowiedź, modlitwę prywatną i świętość. Wskaźniki te nie zawsze wprost dotyczą Kościoła, ale wszystkie w jakiś sposób odnoszą się do postawy wobec sacrum. Rozumienie znaczenia Roku Jubileuszowego świadczy nie tylko o interesowaniu się problemami Kościoła, ale jednocześnie ukazuje właściwe rozumienie Kościoła. Zakony jako instytucje Kościoła wspierają jego sakralny charakter. Następne dwa wskaźniki – spowiedź i indywidualna modlitwa mają bardziej osobiste znaczenie. Rok Jubileuszowy 2000 czasowo wiąże się z przeprowadzonymi badaniami. Podczas tego roku wierni wiele słyszeli na ten temat w kościołach i kaplicach podczas mszy św., czy różnych spotkań z wiernymi. Jednak, jak wykazały badania, 28,2% respondentów nie umiało odpowiedzieć na pytanie – Co znaczy Rok Jubileuszowy w Kościele? Aż 31,3% respondentów pochodzących ze wsi i 21,8% respondentów z wyższym wykształceniem nie odpowiedziało na pytanie. Oczywiście w większości wierni podjęli ten temat. Największa grupa respondentów (25,5%) jako Rok Jubileuszowy rozumie święto Kościoła, związane z różnymi obchodami, jak również jako okazja do zyskania odpustów. Warto zauważyć, że największe wskaźniki odpowiedzi odnoszą się do respondentów z wyższym wykształceniem (31,9%) oraz wśród głębokobowierzących i praktykujących systematycznie. W pozostałych odpowiedziach (37,6%) ujawnia się bardziej powierzchowne rozumienie Roku Jubileuszowego, jako wielka rocznica chrześcijaństwa, 2000 roku po narodzeniu Chrystusa, jako wielkie wydarzenie w Kościele. W zamierzeniu Kościoła świętowanie Roku Jubileuszowego ma jak najbardziej religijny charakter, to postawa nawrócenia i wewnętrznej przemiany życia. Nie jest to wyrazem codziennej, zwyczajnej religijności, ale jest to nadzwyczajna okazja przeżywania sacrum w Kościele. Wymaga to uświadomienia sobie pełnego zrozumienia jubileuszu i osobistego w nim uczestniczenia. Dość słabe zainteresowanie mediami religijnymi nie sprzyja głębszemu uświadomieniu życia Kościoła. Na pewno wierni uczestniczyli w różnych obchodach związanych z Rokiem Jubileuszowym, ale nie zawsze łączyło się to z pełnym zrozumieniem sensu tego uczestniczenia⁴⁰.

W podsumowaniu i ocenie wyników badań na ten temat Witold Zdaniewicz zaznaczył, że

Przedmiotem wiary jest Kościół Chrystusowy i apostołski. Wierni wierzą, że Kościół nie tylko jest założony przez Jezusa Chrystusa, ale że On jest obecny w swoim Kościele. Wierzą, że Kościół jest zgromadzeniem widzialnym, a jednocześnie wspólnotą duchową, Mistycznym Ciałem Chrystusa. Problem wiary łączy się z przeżywaniem sacrum. To nie tylko uznanie rzeczywistości nadprzyrodzonej, ale również jej przeżywanie. Jest to

³⁹ W. Zdaniewicz, *Kościół Chrystusowy...*, ss. 22–23.

⁴⁰ *Ibidem*, ss. 24–26.

sfera niedostępna dla empirycznego ujęcia w sposób adekwatny. Oczywiście Kościół posiada swoją zewnętrzną strukturę, w ramach której funkcjonuje sacrum⁴¹.

Do wszystkich cech szczegółowych Kościoła katolickiego również odnieśli się w 2008 roku dorośli katolicy miejscy w Kaliszu, deklarując w różnym stopniu wiarę w ich prawdziwość. Deklaracje wiary kaliskich katolików w te cechy Kościoła zostaną dalej ukazane odrębnie w odniesieniu do każdej cech:

Kościół jest *jeden*: a) wiara całkowita – 58,2% (w tym: kobiety – 60,8% o mężczyźni – 54,5%); b) wiara częściowa – 12,2% (w tym, odpowiednio, 12,0% i 12,6%); c) nie wierzy – 20,4% (w tym – 18,6% i 23,0%); d) brak zdania – 5,8% (w tym – 5,1% i 6,7%); e) brak danych – 3,4% (w tym – 3,5% i 3,2%).

Kościół jest *święty*: a) wiara całkowita – 59,6% (w tym: kobiety – 62,0% i mężczyźni – 56,4%); b) częściowa – 10,0% (w tym, odpowiednio, 9,7% i 10,0%); c) nie wierzy – 21,2% (w tym – 19,3% i 23,8%); d) brak zdania – 6,0% (w tym – 5,9% i 6,1%); e) brak danych – 3,7% (w tym – 3,1% i 33,2%).

Kościół jest *powszechny*: a) wiara całkowita – 66,7% (w tym kobiety – 67,7% i mężczyźni – 65,2%); b) częściowa – 7,6% (w tym, odpowiednio, 7,9% i 7,3%); c) nie wierzy – 17,5% (w tym – 16,3% i 19,0%); d) brak zdania – 5,3% (w tym – 5,3% i 5,3%); e) brak danych – 2,9% (w tym – 2,8% i 3,2%).

Kościół jest *apostolski*: a) wiara całkowita – 62,6% (w tym kobiety – 64,0% i mężczyźni – 60,7%); b) częściowa – 12,1% (w tym, odpowiednio, 12,0% i 12,3%); c) nie wierzy – 16,5% (w tym – 15,5% i 17,9%); d) brak zdania – 5,8% (w tym – 5,7% i 5,9%); e) brak danych – 2,9% (w tym – 2,8% i 3,2%).

Wszystkie cechy *łącznie*: a) akceptuje – 72,2% (w tym: kobiety – 74,0% i mężczyźni – 69,8%); b) odrzuca – 18,9% (w tym, odpowiednio, 27,5% i 20,8%); c) brak oceny – 5,7% (w tym – 5,5% i 5,9%); d) brak danych – 3,2% (w tym – 3,0% i 3,5

Łącząc oba poziomy wiary (całkowity i częściowy), otrzymujemy rangowy układ badanych respondentów deklarujących osobistą wiarę w kolejne cechy Kościoła: 1) jest apostolski – 74,7% (w tym: kobiety – 76,0% i mężczyźni – 73,0%); 2) jest powszechny – 74,3% (w tym – 75,6% i 72,5%); 3) jest jeden – 70,4% (w tym – 72,7% i 67,1%); 4) jest święty – 69,6% (w tym – 71,7% i 66,9%). Kolejność oceny rangowej cech Kościoła dokonana przez respondentów odbiega od ich kolejności wskazywanej w kościelnym wyznaniu wiary: „wierzę w jeden, święty, powszechny i apostolski Kościół”. Respondenci w największych odsetkach postawili na apostolskość i powszechność Kościoła, a na drugim miejscu postawili na jego jedyność i świętość. Z kolei odsetki respondentów, którzy nie wierzyli w te cechy Kościoła w układzie rangowym kształtują się następująco: 1) świętość – 21,2%; 2) jedyność – 20,4%; 3) – powszechność – 17,5%; 4) apostolskość – 16,5%⁴².

⁴¹ Ibidem, s. 32.

⁴² J. Baniak, *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży...*, ss. 209–210.

4. Religijno-zbawcza i społeczna rola Kościoła

Głównym celem i zadaniem Kościoła instytucjonalnego jest pomaganie ludziom w rozwoju ich religijności, w trwałości w wierze i osiągnięciu zbawienia wiecznego, pośredniczenie między nimi i Bogiem we wzajemnych relacjach. Zadania te wchodzi w zakres religijnej i zbawczej roli Kościoła, stanowiącej jego misję religijną i ewangeliczną. Kościół informuje wiernych o tej roli i misji religijnej, a zarazem podkreśla, że bez jego pomocy duchowej i religijnej oraz pośrednictwa ich zbawienie wieczne staje się niezmiernie trudne, o ile w ogóle możliwe („poza Kościołem katolickim nie ma zbawienia”), jak i rozwój życia religijnego może napotkać na trudności i kłopoty bez kompetentnej pomocy sakramentalnej kapłanów. Wierni zaś winni akceptować tę prawdę i wierzyć w jej ideowe przesłanie. Jednocześnie Kościół odgrywa rolę świecką, społeczną w środowisku parafialnym i lokalnym oraz w państwie i globalnym społeczeństwie.

W związku z tym należy zapytać, czy badani dorośli katolicy polscy akceptowali religijno-zbawczą rolę Kościoła i jego pośredniczenie w rozwoju religijności i osiągnięcia zbawienia przez ludzi? Czy wierzyli w konieczność pomocy Kościoła w tej sferze życia ludzi? Czy w ich odczuciu można być religijnym i zbawionym bez wstawiennictwa i pośrednictwa Kościoła instytucjonalnego i jego kapłanów? Respondenci odnieśli się również do świeckiej roli Kościoła, wyrażając pozytywne i negatywne opinie o jego zaangażowaniu społecznym w kraju i we wspólnotach lokalnych. Wyniki badań socjologicznych umożliwią odpowiedź na te pytania.

Katolicy miejscy i imigranci wiejscy w Kaliszu w latach 1983–1984 ustosunkowując się do religijnej i zbawczej roli Kościoła, zwrócili uwagę i pozytywnie ocenili pewne zadania z niej wynikające jako niezbędne w pomocy wiernym w dążeniu do zbawienia, a mianowicie: 1) rozwija religijność wiernych w parafii: autochtoni – 71,8% i migranci ze wsi – 68,9% (łącznie – 71,9%); 2) utwierdza wiernych w wierze w Boga i Chrystusa – 69,8% i 74,7% (71,1%); 3) utrwała światopogląd religijny w świadomości wiernych – 40,9% i 43,0% (41,4%). Jednocześnie 44,3% badanych katolików, w tym 44,6% autochtonów i 43,0% imigrantów ze wsi, zarzucało Kościołowi niedbałość o rozwój religijności wiernych świeckich, a także niemoralne życie wielu księży i zakonników. Niektórzy respondenci dodawali, że Kościół sprzeniewierza się własnej roli religijno-zbawczej i ztraca swój religijno-wspólnotowy charakter⁴³.

W 2008 roku katolicy w Kaliszu rolę Kościoła w zbawieniu ludzi uznali za: a) potrzebną – 40,7% (w tym: kobiety – 44,1% i mężczyźni – 36,1%); b) zbędną – 37,9% (w tym: 37,0% i 39,0%); c) brak oceny – 17,0% (w tym: 15,0% i 19,8%);

⁴³ J. Baniak, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 1990, ss. 373–3374.

d) brak danych – 4,4% (w tym: 3,9% i 5,1%). Natomiast większe odsetki respondentów akceptowały rolę Kościoła w utrwalaniu wiary i pogłębianiu religijności świeckich katolików, gdyż jako potrzebną widziało ją 52,5% badanych, w tym 55,3% kobiet i 48,7% mężczyzn, a podobne odsetki podważały niezbędność roli Kościoła w tej sprawie – 36,4% (w tym: 34,1% kobiet i 39,6% mężczyzn). Jednakże w obu przypadkach odsetki respondentów akceptujących niezbędność roli Kościoła nie są zbyt wysokie, a jako wysokie można uznać odsetki tych, którzy kwestionowali te role Kościoła w religijności katolików⁴⁴.

Z innych badań socjologicznych wiadomo, że poziom wiary świeckich katolików w konieczność pomocy Kościoła w rozwój ich religijności i osiągnięcie zbawienia wiecznego nie jest zbyt wysoki czy optymistycznie oceniany. Na przykład wyniki badań sondażowych Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA z lat 1988–1998 informują, że w tamtym okresie stale wzrastał odsetek katolików, którzy jawnie twierdzili, że nie liczą na pomoc Kościoła w „dostaniu się do nieba”, natomiast o wiele bardziej i liczniej chcieli liczyć tylko na siebie samych i na własną religijność jako na czynnik ułatwiający im osiągnięcie tych wartości religijnych. W ocenie wielu spośród tych katolików wiara i religijność nie stają się lepsze, nie uzyskują wyższego poziomu w wyniku pracy duszpasterskiej Kościoła i księży w parafiach i w zakonach czy w ośrodkach młodzieżowych. Jeszcze inni wątpili w skuteczność modlitwy Kościoła zanoszonej do Boga w różnych intencjach wiernych („nie sprawdzają się”) i pytali przy tym, czy modlitwy te muszą być postrzegane jako zwykłe „usługi handlowe”, za które księża pobierają, często zawyżone, opłaty („niby co łaska, ale u mnie obowiązuje taka taryfa”). W efekcie twierdzą, że nie potrzebują wsparcia Kościoła i pomocy księży we własnym życiu religijnym, a z sakramentów mogą zrezygnować⁴⁵.

Wśród nauczycieli szkół podstawowych na Kielecczyźnie w 1992 roku dogmat o niezbędności Kościoła do zbawienia ludzi akceptowało 51,1% badanych, a 39,3% – nie akceptowało, 19,6% – nie wyraziło własnej opinii w tej kwestii⁴⁶. W 2003 roku 58,0% dorosłych Polaków wierzących uznało, że można być człowiekiem religijnym bez wpływu Kościoła instytucjonalnego, a tylko 17,0% było przeciwnego zdania i 21,0% nie potrafiło zająć stanowiska w tej kwestii. Ponad trzy czwarte badanych twierdziło, że także niekatolik może być zbawiony⁴⁷.

Badania zrealizowane w 2001 roku wśród policjantów polskich wykazały, że większość ankietowanych respondentów twierdziła, iż niekoniecznie trzeba być katolikiem, aby zostać zbawionym przez Boga (56,4%), natomiast pogląd prze-

⁴⁴ J. Baniak, *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży...*, s. 111.

⁴⁵ W. Zdaniewicz, *Kościół Chrystusowy...*, ss. 23–24.

⁴⁶ M. Sroczyńska, *Kultura religijna nauczycieli. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 1999, s. 93.

⁴⁷ S.H. Zaręba, *Religijność młodzieży polskiej w warunkach nowego ładu społecznego*, „Ateneum Kapłańskie” 2003, nr 2–3(567–568), s. 292.

ciwny, że należy być katolikiem, żeby zostać zbawionym, wypowiedziało jedynie 6,5% ankietowanych policjantów, a 37,1% zawiesiło swój sąd lub powstrzymało się od wypowiedzi na ten temat⁴⁸.

Według Sławomira Mandesa katolicy nie znajdują w Kościele, a tym samym w instytucjonalnej religii, odpowiedzi na wiele swoich egzystencjalnych kryzysów i problemów. Wyniki badań świadczą o tym, że szczególnie młodzi katolicy w coraz mniejszym stopniu są zaangażowani w życie Kościoła, jak i w praktyki religijne. Jednocześnie badania wykazały, że obecnie są wyraźnie mniejsze niż w latach 90. ubiegłego wieku odsetki respondentów wierzących w to, że Kościół potrafi dostarczyć młodym odpowiedzi na nurtujące ich pytania egzystencjalne. Ten spadek zaangażowania religijnego – widoczny na podstawie wskaźników ilościowych – jest widoczny szczególnie po roku 2005, a więc po śmierci Jana Pawła II⁴⁹.

Nauczyciele szkół podstawowych w województwie świętokrzyskim w 1998 roku odnieśli się do religijnej roli Kościoła i wskazali na jego niezbędność w zbawieniu ludzi w następujący sposób: a) zdecydowanie zgadzam się – 28,5%; b) raczej zgadzam się – 22,6%; c) raczej nie zgadzam się – 17,7%; d) zdecydowanie nie zgadzam się – 11,6%; e) trudno mi powiedzieć – 14,8%; f) brak odpowiedzi – 4,8%. Zatem w konieczność Kościoła dla zbawienia wiecznego ludzi łącznie (na obu poziomach) wierzyło 51,1% badanych nauczycieli, natomiast 29,3% – nie wierzyło w tę konieczność. Pozostali respondenci (19,6%) mieli trudności z zajęciem stanowiska w tej kwestii. Zróżnicowanie w podejściu nauczycieli do niezbędności Kościoła w zbawieniu ludzi wprowadzała zmienna niezależna miejsca ich zamieszkania w następujący sposób: a) zdecydowanie zgadzam się: Kielce – 22,3%; inne miasta – 24,6%; wieś – 34,1%, ogółem – 29,5%; b) raczej zgadzam się – 26,9%; 23,7%; 18,5%, ogółem – 21,3%; c) trudno mi powiedzieć – 10,9%; 19,0%; 14,1%, ogółem – 15,0%; d) nie zgadzam się – 37,1%; 27,5%; 28,1%, ogółem – 29,4%; e) brak danych – 2,8%; 5,2%; 5,2%, ogółem – 4,8%. Wśród nauczycieli zgadzających się (na obu poziomach) z niezbędnością Kościoła dla zbawienia ludzi jest nieco więcej respondentów na wsi (52,6%) niż w Kielcach (49,2%) i w innych miastach (48,3%). Wśród odrzucających niezbędność Kościoła dla zbawienia ludzi wyraźnie dominują nauczyciele z Kielc nad mieszkającymi na wsi (o 9 p.p.) i nad mieszkającymi w innych miastach (o 9,6 p.p.). Z kolei nauczyciele z innych miast najliczniej mieli trudności z określeniem własnego zdania w tej kwestii⁵⁰.

Sondaż zrealizowany przez Instytut Badania Opinii GfK Polonia w grudniu 2010 roku wykazał, iż w całej zbiorowości dorosłych Polaków 22,0% respondentów zgadzało się zdecydowanie ze stwierdzeniem, że Kościół instytucjonalny nie jest konieczny do tego, żeby być człowiekiem wierzącym; 36,0% – raczej się

⁴⁸ E. Wiszowaty, *Duszpasterstwo policji...*, s. 142.

⁴⁹ S. Mandes, *Życie religijne*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 230.

⁵⁰ M. Sroczynska, *Kultura religijna nauczycieli...*, ss. 93 i 185 (tabela).

zgadzało; 35,6% – raczej się nie zgadzało; 9,0% – zdecydowanie się nie zgadzało; 8,0% – nie podało określenia⁵¹.

Katolicy miejscy i imigranci ze wsi w Kaliszu badani w latach 1983–1984 odnieśli się do świeckiej roli Kościoła w społeczeństwie i państwie, którą dostrzegało 51,5% rdzennych kaliszian i 48,4% imigrantów wiejskich, wypowiadając o tej roli pozytywne i negatywne opinie, które uwzględniały zakresy kompetencji Kościoła w tej sferze jego aktywności. Pozytywne opinie o roli społecznej Kościoła w Polsce wydało łącznie 66,1% badanych katolików, w tym 65,9% autochtonów i 66,3% imigrantów ze wsi. W opiniach pozytywnych respondenci wzięli pod uwagę następujące sfery aktywności świeckiej Kościoła wchodzące w zakres jego roli społecznej: 1) kształtuje moralność ludzi: autochtoni – 82,6% i imigranci – 84,1% (łącznie – 83,0%); 2) sprzeciwia się aborcji – 81,% i 83,1% (81,8%); 3) jest moralnym autorytetem dla wiernych – 71,3% i 68,6% (70,6%); 4) dobrze wychowuje młodzież – 49,2% i 46,2% (48,5%); 5) solidaryzuje wiernych w parafiach – 45,1% i 44,0% (44,8%); 6) wspiera rodziny wielodzietne – 42,5% i 41,7% (42,3%); 7) zabiega o prawa człowieka – 39,7% i 36,8% (39,0%); 8) broni słabych, biednych, chorych, zmarginalizowanych społecznie – 35,9% i 39,4% (36,8%); 9) nie orientują się w tym temacie – 4,7% i 7,1% (5,3%); 10) brak danych – 3,8% i 5,8% (3,2%). Zatem badani katolicy w obu grupach najliczniej ocenili pozytywnie aktywność Kościoła w moralnej sferze życia ludzi oraz w wychowaniu młodzieży, natomiast o wiele mniejsze ich odsetki wzięły pod uwagę inne formy aktywności Kościoła tworzące jego rolę świecką, choćby zabieganie o poprawę życia ludzi biednych, słabych i opuszczonych czy o prawa człowieka. Z kolei w opiniach negatywnych o roli społecznej Kościoła badani katolicy uwzględnili następujące sfery życia ludzi: 1) pobiera zbyt wysokie opłaty za sakramenty: autochtoni – 72,0% i imigranci ze wsi – 69,9% (łącznie – 71,5%); 2) miesza się do świeckiej polityki – 70,6% i 71,5% (70,8%); 3) zbyt wysoko ceni luksus i bogactwo i preferuje bogatych: autochtoni – 63,8% i 70,2% (65,4%); 4) ingeruje w życie seksualne ludzi – 55,9% i 54,0% (55,5%); 5) głosi konserwatywną etykę – 46,9% i 44,3% (46,3%); 6) odrzuca aborcję z konieczności – 35,9% i 31,0% (34,7%); 7) zatracą wspólnotowy charakter – 29,3% i 36,5% (31,1%); 8) zaniedbuje ludzi potrzebujących wsparcia i pomocy – 27,2% i 41,4% (30,8%); 9) zwalcza poglądy laickie – 20,0% i 18,1% (19,5%); 10) ma niemoralnych księży – 56,2% i 44,5% (53,2%); 11) brak orientacji w problemie – 5,6% i 8,7% (6,4%); 12) brak odpowiedzi – 2,8% i 6,1% (3,6%). Respondenci najliczniej w obu grupach krytykowali pazerność i wygórowane opłaty za sakramenty i posługi religijne oraz niemoralność wielu księży parafialnych i zakonnych, a także dążenie instytucji kościelnych do przesadnego bogacenia się i sprzyjania ludziom zamożnym. Równie duże odsetki respondentów w obu grupach zarzucały Kościołowi i klerowi mieszanie się do świeckiej polityki w państwie i w samorządach, wpływanie na decyzje władzy państwowej, w tym szczególnie

⁵¹ Zob. J. Mariański, *Tożsamości religijne...*, ss. 230–231.

ustawodawczej. Ponad 75% badanych w obu grupach zaznaczało, że Kościół nierzadko zaniedbywał swoje zadania wynikające z roli religijnej, a preferował zadania wynikające z funkcji świeckich składających się na jego rolę społeczną⁵².

Bogna Wciórka zaznacza, że w latach 1988–1999 zmniejszył się z 47,0% do 25,0% wskaźnik respondentów, którzy potrafili wymienić dziedziny życia ludzi i kraju, na które Kościół katolicki, w ramach swojej roli społecznej, powinien mieć większy wpływ, niż miał do tej pory. Respondenci wskazywali na następujące sprawy: pomoc i opieka społeczna, dobroczynność – 42,0%, wychowanie dzieci i młodzieży – 26,0%, moralność, obyczajowość, wychowanie społeczeństwa – 16,0%, kwestia wiary, religii, głoszenia słowa Bożego, działalność duszpasterska i ewangelizacyjna – 12,0%, szkolnictwo, edukacja – 6,0%, życie rodzinne – 4,0%, nauka, kultura sztuka – 4,0%, walka z patologiami społecznymi, alkoholizmem, narkomanią – 3,0%, zapobieganie przestępczości – 3,0%. W tym okresie zwiększył się bardzo wyraźnie odsetek dostrzegających takie dziedziny życia, na które Kościół, w ramach swojej roli społecznej, powinien mieć wpływ mniejszy niż obecnie (z 22,0% do 57,0%), jak polityka państwa – 88,0%, oświata, szkolnictwo, programy nauczania i wychowanie w szkołach i przedszkolach – 10,0%, planowanie rodziny, aborcja – 7,0%, gospodarka i polityka gospodarcza – 7,0%, polityka zagraniczna – 3,0%, rząd i jego decyzje, sposób rządzenia – 3,0%, życie rodzinne i osobiste – 3,0%⁵³.

Sondaż ogólnopolski w 1997 roku zrealizowany w ramach międzynarodowego projektu badawczego *Aufbruch*, obejmujący osoby dorosłe w wieku 18–65 lat, wykazał, że w całej zbiorowości respondentów 67,0% badanych zgodziło się z twierdzeniem, że Kościół w ramach swojej roli społecznej daje ludziom pomoc duchową; 62,3% – że uczy ludzi prawdy; 61,5% – że jest on instytucją na wszystkie czasy; 49,0% – że jest wspólnotą wierzących; 46,1% – że szanuje wszystkie uczciwe przekonania; 39,0% – że jest naturalnym sojusznikiem biednych i słabych; 35,0% – że Kościół potrafi powiedzieć, jak można osiągnąć szczęście w życiu wiecznym; 32,2% – że Kościół jest po to, aby pomagać ludziom; 8,4% – że Kościół w Polsce jest biedny⁵⁴.

Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA w 2002 roku postawił respondentom pytanie o to, czy Kościół katolicki w Polsce w ramach swojej roli społecznej potrafi udzielić odpowiedzi na różne problemy jednostek, grup społecznych i całego społeczeństwa. Z badań tych wynika, że w całej zbiorowości 71,6% ankietowanych odpowiedziało, że Kościół potrafi rozwiązywać problemy sensu życia człowieka, 54,9% – problemy i rozterki młodego pokolenia, 50,0% – problemy w życiu rodzinnym, 34,9% – aktualne problemy społeczne naszego kraju. Andrzej Ochocki

⁵² J. Baniak, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji...*, ss. 373–374.

⁵³ B. Wciórka, *Kościół w III Rzeczypospolitej*, Komunikat z badań CBOS, BS/169/1999, Warszawa 1999, ss. 13–16.

⁵⁴ A. Łankowski, *Opinie o Kościele katolickim*, ss. 362–363.

twierdzi, że społeczeństwo polskie „w sposób jednoznaczny domaga się silnego zaangażowania Kościoła katolickiego w rozwiązywanie najbardziej palących problemów społecznych, a zarazem dość sceptycznie ocenia dotychczasowe rezultaty działania na tym obszarze. Tylko połowa dorosłych osób twierdzi, że Kościół katolicki potrafi wspomóc rodzinę w rozwiązywaniu jej trudnych problemów, a jedynie jedna trzecia dostrzega jego możliwość wpływania na rozwiązywanie problemów społecznych”⁵⁵.

Zakończenie

W podsumowaniu przeprowadzonych analiz należy przypomnieć, że wszystkie prawdy wiary katolickiej związane z Kościołem jako instytucją i jako Ludem Bożym akceptowało i wierzyło w ich sens i przesłanie łącznie na przełomie XX i XXI wieku 52,1% badanych katolików, w tym 56,6% głęboko wierzących i wierzących w Boga, 46,7% obojętnych religijnie i niewierzących. Natomiast 34,9% badanych kwestionowało te dogmaty i nie wierzyło w ich autentyczność, w tym 31,0% osób tradycyjnie i głęboko wierzących w Boga oraz 39,8% niewierzących i obojętnych religijnie. Należy dodać, że wszystkie dogmaty katolickie akceptowało 55,4%, a nie akceptowało 29,7% badanych, w tym dogmaty teocentryczne – 52,6% i 30,0%; dogmaty chrystologiczne – 56,7% i 24,6%; dogmaty eschatologiczne – 54,8% i 31,5%; dogmaty mariologiczne 54,6% i 32,5%; dogmaty eklezjalne – 58,2% i 29,8%.

Akceptacja i odrzucenie poszczególnych dogmatów w każdej kategorii dorosłych respondentów były znacznie zróżnicowane, wskazując na ich znaczenie w wierze i religijności badanych. Wyniki badań tu prezentowanych informują, z jednej strony, o trwaniu większości badanych katolików polskich przy standardach religijnych i moralnych wiary katolickiej, o akceptacji przez nich podstawowych dogmatów kościelnych. Z drugiej strony wskazują one na wzrastający odsetek tych katolików, którzy kwestionowali zasadność i sens dogmatów, a jednocześnie sami nie postępowali już według wskazań Kościoła. Inaczej mówiąc, ci respondenci już przestali wierzyć w sens tych prawd wiary katolickiej, kontestowali je i odrzucali jako nieskuteczne we własnej religijności i w dążeniu do zbawienia. Religijność dużego odsetka badanych dorosłych katolików, jak wskazywali autorzy tych badań, wyraźnie odbiegała już od przyjętego modelu wiary i moralności katolickiej, zmierzając w kierunku selektywności postaw niereligijnych, ateistycznych. Takie postawy dorosłych katolików polskich wobec religii katolickiej i jej dogmatów socjologowie religii zauważali w przyjętym okresie i zaznaczali, że wskaźniki

⁵⁵ A. Ochocki, *Kościół katolicki a sprawy publiczne w Polsce*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004, ss. 202–203.

tych postaw będą się zmniejszać w kolejnych latach na przełomie obu wieków pod wpływem różnych zmian społecznych, kulturowych i ekonomicznych zachodzących w kraju i na świecie, jak i w wyniku presji mediów elektronicznych, zwłaszcza Internetu, na religijność i moralność ludzi.

Dotyczy to również skali akceptacji i odrzucenia dogmatów eklezjalnych w tym okresie, słabnącej, a często zanikającej wiary w ich sens religijny u wielu badanych katolików. Sytuacja ta nasiliła się zwłaszcza w obecnym wieku, jeśli porównamy wskaźniki osób kwestionujących te dogmaty i niewierzących w ich religijne przesłanie w drugiej połowie minionego wieku. Kwestionowanie tych dogmatów, wątplenie w ich autentyczność, zanikanie wiary w ich sens było skutkiem krytyki Kościoła jako instytucji i jego zasadniczych cech i zadań przez wielu badanych katolików dorosłych objętych badaniami socjologicznymi tu omówionymi.

Literatura

- Adamczuk L., *Kościół w świadomości Polaków*, w: *Religijność Polaków: 1991–1998*, red. W. Zdaniewicz, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.
- Baniak J., *Katolicyzm polski na przełomie wieków. Teologiczny, instytucjonalny i wspólnotowy wymiar Kościoła*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UAM, Poznań 2002.
- Baniak J., *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015.
- Baniak J., *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 1990.
- Buhlmann W., *Modele chrześcijaństwa w trzecim tysiącleciu*, w: *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej w Lublinie 18–21 września 2001 roku*, red. M. Rusecki, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.
- Chmielewski M., *Wiara i wiedza religijna*, w: *Postawy religijno-społeczne w diecezji płockiej*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Raport z badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC i Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2010.
- Ciupak E., *Religijność poza Kościołem*, w: *Znaczenie Kościoła w pierwszych latach III Rzeczypospolitej*, red. W. Zdaniewicz, Pallottinum, Warszawa 1994.
- Frankowski E.M., *Religijność katolików diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*, Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli, Sandomierz–Stalowa Wola 2006.
- Gierech P., Dobrzyńska A., *Polacy o Kościele*, w: *Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II*, red. T. Żukowski, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2009.
- Jarmoch E., *Religijność żołnierzy zasadniczej i zawodowej służby wojskowej w warunkach przemian systemowych*, Nowator: Referat Duszpasterstwa Rodzin, Warszawa 1998.
- Jarmoch E., *Wiara i wierzenia religijne*, w: *Postawy religijno-społeczne katolików diecezji drohiczyńskiej*, red. E. Jarmoch, W. Zdaniewicz, ISKK SAC, Drohiczyn 2010.

- Koseła K., *Religijność młodych Niemców i młodych Polaków*, w: *Młodzi Polacy i młodzi Niemcy w nowej Europie*, red. K. Koseła, B. Jonda, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2005.
- Kozielecki J., *Koniec wieku nieodpowiedzialności*, Agencja Wydawnicza Santorski Jacek, Warszawa 1995.
- Łankowski A., *Opinie o Kościele katolickim*, w: *Kościół i religijność Polaków: 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2000.
- Mandes S., *Życie religijne*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Mariański J., *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne. Studium socjologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2005.
- Mariański J., *Kościół katolicki w Polsce w przestrzeni życia publicznego. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Mariański J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- McGuire M.B., *Religia w kontekście społecznym*, tłum. S. Burdziej, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2012.
- Ochocki A., *Kościół katolicki a sprawy publiczne w Polsce*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004.
- Piwowarski W., *Przemiany Kościoła ludowego w Polsce*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 4.
- Ruch U., *Deutscher Katholizismus wohin?*, „Herder Korrespondenz” 2014, nr 5.
- Ruch U., *Evangelische Kirche: Zwischen Engagement und Indiferenz*, „Herder Korrespondenz” 2014, nr 4.
- Sadłoń W., Zdaniewicz W., *Między wspólnotą a brakiem relacji*, w: *Postawy religijno-społeczne w diecezji bydgoskiej*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008.
- Sroczynska M., *Kultura religijna nauczycieli. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 1999.
- Szymański A., *Etyka. Wiadomości wstępne*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1937.
- Świątkiewicz W., *Kościelna tożsamość*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004.
- Touraine A., *Samotworzenie się społeczeństwa*, tłum. A. Kasprowicz, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010.
- Troeltsch E., *Kościół a sekta*, tłum. W. Adamek, w: *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. A. Franciszek, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1983.
- Wciórka B., *Kościół w III Rzeczypospolitej*, Komunikat z badań CBOS, BS/169/1999, Warszawa 1999.
- Wiszowaty E., *Duszpasterstwo policji. Studium pastoralno-teologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2002.
- Wnuk-Lipiński E., *Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.

Zaręba S.H., *Religijność młodzieży polskiej w warunkach nowego ładu społecznego*, „Ate-
neum Kapłańskie” 2003, nr 2–3(567–568).

Zdaniewicz W., *Kościół Chrystusowy jako instytucja*, w: *Kościół katolicki z początku trze-
ciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red S.H. Zaręba, W. Zdaniewicz, Instytut Statystyki
Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2004.

